

Μαθαίνοντας από τον Γκράμσι για ένα νέο διεθνισμό

Στη Frigga για τα εξηκοστά γενέθλια

«**Η** διατύπωση ενός ερωτήματος», παρατηρεί κάπου ο νεαρός Μαρξ, «είναι η απάντησή του». Η φράση υπερβάλλει. Υπερβάλλει, όμως, προς τη σωστή κατεύθυνση. Μια λυγισμένη ράβδος πρέπει, όπως λέει ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια», να τη λυγίσουμε πέρα από την ευθεία γραμμή και προς την αντίθετη κατεύθυνση για να μην ξαναφύγει από την ευθεία^α. Έτσι κι αλλιώς τα «σωστά» ερωτήματα είναι κατ' εξοχήν ένα στρατηγικά πολύτιμο αγαθό. Κι έτσι πρέπει αρχικά να ασχοληθούμε με τα ερωτήματα που φωτίζουν το θέμα μας, δηλαδή τι έχει να μάθει ένας νέος διεθνισμός από τον Γκράμσι. Εκ των προτέρων δεν είναι καθόλου σαφές εάν ο Γκράμσι είναι κατάλληλος να λειτουργήσει ως «σημαία» ενός νέου διεθνισμού. Κάποιες «διεθνιστικές» ομάδες δε θα μπορούσαν να βρουν καθόλου ενδιαφέροντες τις βασικές του έννοιες. Και βέβαια ό,τι ήταν κάποτε «αριστερό» δεν μπορεί να παραμείνει τέτοιο για πάντα. Μήπως η επίκληση στον Γκράμσι αυξάνει το νεκρό βάρος του παρελθόντος, για το οποίο έχουν πει οι κλασικοί του μαρξισμού ότι βαραίνει σαν εφιάλτης πάνω στο μυαλό των ζωντανών;

Αυτές οι σκέψεις συγκλίνουν στο ερώτημα, με το οποίο έχουμε να ασχοληθούμε σε επίπεδο εισαγωγής: πώς πρέπει να εννοηθεί η ιστορικότητα του Γκράμσι, αυτού του «απόλυτου ιστοριστή»; Για να μπορούμε να ερευνήσουμε το ερώτημα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε την αφετηρία, από όπου το θέτουμε. Ως εκ τούτου προκύπτει το δεύτερο ερώτημα: για ποιο λόγο χρειαζόμαστε ένα νέο διεθνισμό; Αυτό με τη σειρά του μας οδηγεί στο τρίτο ερώτημα: Πώς εννοούμε την ήττα του «παλιού» διεθνισμού; Το ζήτημα δε γίνεται καθόλου απλούστερο με το ότι δεν υπάρχει σε καμιά περίπτωση μόνο ένας παλιός διεθνισμός. Υπήρξαν

Ο Wolfgang Fritz Haug είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο Freie Universität του Βερολίνου. Το παρόν κείμενο είναι η εισήγησή του στη διεθνή διημερίδα με θέμα «Gramsci e l'internazionalismo», η οποία διοργανώθηκε από το Università degli Studi του Lecce σε συνεργασία με τη Διεθνή Εταιρεία Μελέτης του Gramsci της Νέας Υόρκης και πραγματοποιήθηκε στο Lecce στις 20 και 21 Οκτωβρίου 1997. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Das Argument* (225/1998). Σε αγκύλες [] δίνονται λέξεις που αποτελούν προσθήκες του μεταφραστή για διευκόλυνση της κατανόησης.

α. Σημ. του μεταφ. Βλ. στα «Ηθικά Νικομάχεια» 1109b 5-7: «πολύ γάρ ἀπάγοντες τοῦ ἁμαρτάνειν εἰς τὸ μέσον ἔξομεν, ὅπερ οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθοῦντες ποιοῦσιν».

ανταγωνιζόμενοι διεθνισμοί. Οι εκπρόσωποί τους ακόμη και σήμερα μάλλον δε θα ακούσουν καθόλου ευχάριστα πως, παρ' όλη την αντιπαλότητά τους, οι διεθνισμοί τους υπήρξαν στοιχεία μιας παγκόσμιας συνάφειας. Τα προβλήματα που βρίσκει στον Γκράμσι ένας αυθόρμητος σύγχρονος διεθνισμός αποτελούν το τέταρτό μας ερώτημα. Και επειδή οι πεποιθήσεις μας συχνά υστερούν σε σχέση με τις εξελίξεις, επιχειρούμε να χτίσουμε μια γέφυρα πάνω από τη δική μας πολιτιστική διαφορά^β, καθώς το πέμπτο μας ερώτημα είναι η αναζήτηση των στοιχείων ενός νέου διεθνισμού σύμφωνα με το παράδειγμα των Ζαπατίστας. Ακόμη, επειδή στο χώρο της Αριστεράς χωρίς κριτική ανθεί αυτό που ο Γκράμσι ονόμασε «λοριανισμό», διακινδυνεύουμε προς το τέλος ορισμένα κριτικά ερωτήματα προς τους Ζαπατίστας. Από την κριτική, στην οποία στοχεύουμε εδώ, οφείλει να αντλήσει δύναμη η αλληλεγγύη μας με τους Ζαπατίστας. Φυσικά είμαστε εμείς οι ίδιοι, η «δυτική» μας κατανόηση των ανακοινώσεων, των υστερογράφων, των ομιλιών και των ποιημάτων των Ζαπατίστας, ο πρώτος αποδέκτης μιας τέτοιας κριτικής.

Η ιστορικότητα του Γκράμσι

Ας ξεκαθαρίσουμε εξαρχής, ότι το όνομα «Γκράμσι» χωρίς περαιτέρω προσδιορισμούς ανοίγει το δρόμο σε μια σύγχυση. Χωρίς να περιφρονούμε ή να παραγκωνίζουμε τον «ολοκληρωμένο Γκράμσι», ο οποίος πολύ εύλογα λειτούργησε ως αντίβαρο στον πολιτικά μονομερή Γκράμσι ή στην επιλεκτική εικόνα που έδιναν ορισμένες επιλογές κειμένων: ως αφετηρία παίρνουμε μόνο το επίπεδο του στοχασμού των «Τετραδίων της Φυλακής»¹. Για να σκεφτούμε όμως πώς εγγράφονται τα «Τετράδια της Φυλακής» στην ιστορία, πρέπει μόνο να παρακολουθήσουμε τις αναλύσεις τους. Ο Γκράμσι των «Τετραδίων της Φυλακής» συνέλαβε την εποχή του ως εποχή της σηματοδευμένης από κρίσεις μετάβασης προς το φορντισμό. Στο χρονικά καθορισμένο πυρήνα των ιδεών αυτού του, όπως θέλει μια διαδεδομένη άστοχη κρίση, ξένου τάχα προς την οικονομία συγγραφέα² φτάνει ακριβώς το ερώτημα σχετικά με το νέο τρόπο παραγωγής³. Όπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς στη «Γερμανική Ιδεολογία», συλλαμβάνει [και αυτός] τον τρόπο παραγωγής σε διαλεκτική ενότητα με τον τρόπο ζωής και ερευνά πώς το κράτος και το δίκαιο, η ηθική και η λογοτεχνία και ούτω καθεξής αλλάζουν στην πορεία της ανάδυσης του φορντισμού. Ο φασισμός γίνεται κατανοητός ως μορφή του αργοπορημένου φορντισμού. Αλλά ακόμη και οι κρίσεις και οι αλλαγές της ρωσικής πολιτικής, οι οποίες προδιαγράφονταν στα τελευταία χρόνια του Γκράμσι, κατά την περίοδο εκκόλαψης του σταλινισμού, αναλύονται από εκείνον σε συσχέτιση με το φορντισμό. Τούτον τον τελευταίο τον μελετά ως τον τρόπο εφαρμογής των πλέον αναπτυγμένων τότε παραγωγικών δυνάμεων, ο οποίος ήταν καθοριστικός για τις σχέσεις ανταλλαγής στην παγκόσμια αγορά. Από εδώ και στη συνέχεια παίρνουν τη θέση και τη σημασία τους όλα τα δυνατά ερωτήματα και θέματα μέσα στην εκ πρώτης όψεως αινιγματική διάταξη των «Τετραδίων της Φυλακής».

β. στο πρωτότυπο: *cultural lag* (αγγλ.).

Αυτή η διαπίστωση ισοδυναμεί με την παραδοχή πως μια τέτοια προβληματική ανήκει στο παρελθόν. Όποιος αρχίζει σήμερα να στοχάζεται για το φορντισμό, παίζει τη «γλαύκα της Αθηνάς»⁴. Αυτό σε κάθε περίπτωση δεν ήταν η αυτογνωσία και η θεωρητική πράξη του Γκράμσι. Εκείνος ξεδίπλωνε το στοχασμό του ίσως όχι ακριβώς στο λυκαυγές, πάντως σίγουρα στην προχωρημένη αυγή της ιστορικής μέρας. Για να ανιχνεύσει τις συνθήκες της ιστορικής ικανότητας για δράση, έπρεπε να ερευνήσει το ανερχόμενο Νέο. Σήμερα η εμμονή σ' αυτό το γκράμισιανό θέμα, το οποίο έχει γίνει «ιστορικό» επειδή ανήκει στο παρελθόν, θα σήμαινε ότι με τη μορφή της πίστης στον Γκράμσι διαπράττουμε μια προδοσία εις βάρος του. Είναι καιρός να αναζητήσουμε το ιστορικά Νέο που αναδύεται σήμερα, όπως στον καιρό του Γκράμσι ο φορντισμός.

Καθοριστικοί παράγοντες του παρόντος ως όροι της συγκρότησης ενός νέου διεθνισμού

Ας επιχειρήσουμε να συμφωνήσουμε σχετικά με ορισμένους δείκτες. Η εποχή μας, στον αστερισμό του «μετακομμουνισμού», βλέπει για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία τον καπιταλισμό να κυριαρχεί σε πλανητική κλίμακα. Αλλά ο καπιταλισμός που κατέλαβε την παγκόσμια εξουσία έχει αλλάξει κατά τη διάρκεια αυτής της καθολικής ανόδου. Το ανερχόμενο —και ήδη κατά πολύ συντελεσμένο— Νέο είναι από την άλλη ένας νέος (καπιταλιστικός) τρόπος παραγωγής σε ενότητα με ένα νέο τρόπο ζωής και ένα ολόκληρο σύνολο από κοινωνικές συνθήκες, εξουσίες και θεσμούς, που τροποποιούνται ανάλογα. Συχνά παίρνοντας υπόψη τα παραπάνω γίνεται λόγος για «μεταφορντισμό». Αυτό το όνομα όμως δε λέει τίποτε. Μιλώντας έτσι κάνουμε αυτό που θα είχε κάνει ο Γκράμσι εάν αντί για φορντισμό μιλούσε για «μεταφιλελευθερισμό» ή κάτι παρόμοιο. Πλησιέστερα στον Γκράμσι μιλούν μάλλον εκείνοι που κάνουν λόγο για «τογιοτισμό». Αυτοί παίρνουν υπόψη εν προκειμένω τις τεχνικές του μάνατζμεντ που βασίζεται στα κίνητρα και στη δέσμευση, οργανωτικές όψεις των σχέσεων εργασίας ή του επιχειρησιακού εξορθολογισμού (η αρχή του *just in time*, για παράδειγμα, η οποία μεταφέρει τον τείλορικό ρυθμό παραγωγής από τη γραμμικότητα του μάντα στις βαθμίδες παραγωγής και στο πλέγμα των προμηθειών κ.ο.κ.). Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, όμως, παραμένει περιθωριακή. Προτιμώ για την ώρα να μιλήσω για έναν *υπερεθνικό καπιταλισμό υψηλής τεχνολογίας*. Ο υπερεθνικός τρόπος δράσης του έχει χαρακτηριστεί συχνά ως «πολυεθνικός». Όμως αυτός ο όρος παραμορφώνει τις [υφιστάμενες] σχέσεις: οι κυρίαρχες μεγάλες επιχειρήσεις του παρόντος είναι κατά κύριο λόγο «εθνικές» στις σχέσεις εξουσίας και επιβολής⁵. Αυτό που αγνοεί τα εθνικά σύνορα και έχει γίνει εν δυνάμει «πλανητικό» —επιτρέποντας έτσι στις μεγάλες επιχειρήσεις να ξεφεύγουν από εθνικές φορολογίες και περιορισμούς— είναι το πεδίο δράσης τους στην παραγωγή και στη διανομή, στο οποίο ταιριάζει από την άποψη των οικονομικών σχέσεων και των σχέσεων ανταλλαγής και ανταγωνισμού το όνομα «παγκόσμια αγορά». Σε αυτόν τον όρο, παγκόσμια αγορά, αντιστοιχεί για πρώτη φορά η πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται. «Η νέα παγκόσμια τάξη, αυτή είναι η ένωση ολόκληρου του κόσμου σε μία και μοναδική αγορά» (Μάρκος, 1997).

Συχνά λέγεται ότι αυτές οι σχέσεις έχουν περιγραφεί εδώ και καιρό — από το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, λένε οι μεν, από τη θεωρία του ιμπεριαλισμού, λένε οι δε. Έτσι παραβλέπεται ότι ακόμη και η θεωρία του ιμπεριαλισμού περιγράφει σχέσεις στις οποίες η παγκόσμια αγορά με την αυστηρή σημασία του όρου^γ δεν είχε ακόμη επιβληθεί παγκόσμια. Στ' αλήθεια, οι περιγραφές του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* προηγούνταν κατά πολύ της εποχής τους^δ. Φορείς της ποσοτικής διαφοράς απέναντι στον «παλιό» ιμπεριαλισμό που ανέλυσε ο Λένιν, και η οποία έχει [στο μεταξύ] μετατραπεί σε ποιοτική, είναι οι παραγωγικές δυνάμεις της υψηλής τεχνολογίας, οι οποίες έθεσαν στη διάθεση του υπερεθνικού τρόπου λειτουργίας την κατάλληλη υποδομή και στηρίζουν τον «τογιοτιστικό» τρόπο λειτουργίας της κοινωνικής εργασίας. Τεχνολογία-οδηγός είναι ο «κομπιούτερ». Η σύμπτυξη ηλεκτρονικής επεξεργασίας δεδομένων με τεχνικές μετρήσεων και διεύθυνσης στη βάση του προχωρημένου εκμηχανισμού έχει θέσει σε κίνηση την, μπορούμε να πούμε, τοπική αυτοματοποίηση της παραγωγής. Αυτή υποβίβασε στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα την τυποποιημένη και κατά τις επιταγές του Τέιλορ οργανωμένη εργασία του ιμάντα συναρμο-λόγησης, η οποία κυριαρχούσε μαζικά στο φορντισμό, σε ένα περιθωριακό φαινόμενο.

Η ολοκλήρωση των υπολογιστικών τεχνικών και των δορυφορικά υποστηριζόμενων εντολών επικοινωνίας έχει στο μεταξύ επιφέρει ένα ποιοτικό άλμα του καπιταλισμού. Η ηλεκτρονική επεξεργασία δεδομένων μαζί με την ανά τον πλανήτη μεταβίβασή τους έχει επιφέρει το «big bang», όχι του χρηματιστηρίου αλλά, σε συνδυασμό με την αυτοματοποίηση, κυρίως της υπερεθνικής διοίκησης των επιχειρήσεων. Εκείνη είναι που αφήνει το μέσο πληροφόρησης και κυριαρχίας των τελευταίων να περιβάλλει τον πλανήτη σαν ένα στάσιμο κύμα. Οι γήινες αποστάσεις, γεφυρωμένες με την ταχύτητα του φωτός, δε σημαίνουν πλέον καμιά ζημιόγono απώλεια χρόνου. Μια εφημερίδα μπορεί να στοιχειοθετηθεί και να σελιδοποιηθεί στις ΗΠΑ και αμέσως μετά να τυπωθεί στην Ευρώπη και στην Ασία.

Η οργανική σύνθεση της συνολικής εργασίας και προ πάντων η γεωγραφική κατανομή των διαφορετικών επιμέρους λειτουργιών της διέρχεται μια ώθηση μετασχηματισμού. Ο διαχωρισμός μεταξύ εντολοδοτικής («πνευματικής») και εκτελεστικής (παλαιότερα κατά κύριο λόγο «σωματικής») εργασίας αποκτά παγκόσμια σπουδαιότητα. Μία έως τώρα άγνωστη λειτουργική κινητικότητα της δράσης των επιχειρήσεων αλλάζει συνθήκες και μορφές εκδήλωσης των συγκρούσεων συμφερόντων: οι υπερεθνικές επιχειρήσεις είναι σε θέση μέχρι ενός ορισμένου σημείου να αποφεύγουν με ευελιξία τοπικά εμπόδια στην κερδοφορία (όπως απεργίες των μισθωτών ή οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές ρυθμίσεις των εθνικών κυβερνήσεων), καθώς μετατοπίζουν παραγγελίες από μία έδρα σε άλλη στα πλαίσια ενός παγκόσμια διασκορπισμένου υλικού σχεδιασμού. Έτσι γι' αυτούς δεν είναι πλέον αδιαπέραστα ούτε καν τα σύνορα μεταξύ επιχειρήσεων. Το κυνήγι του κέρδους χειραφετείται κατά τι από τη δυσκαμψία του οικείου σταθερού κεφαλαίου. Ο ανταγωνισμός αλλάζει νόημα. Ο έξωθεν προερχόμενος ανταγωνισμός διοχετεύεται στην οικεία επιχείρηση, διασπασμένη στα κέντρα κερδοφορίας. Η δυνατότητα εξάπλωσης του προϊόντος χάνει σε σημασία. «Στρατηγικές συμμαχίες» με συμπληρωματικά τοποθετημένους

γ. στο πρωτότυπο: *strictu sensu* (λατ.).

ανταγωνιστές συμβάλλουν με άλλο τρόπο στη σχετικοποίηση της σημασίας των ορίων των επιχειρήσεων, έτσι ώστε να διαμορφώσουν την παγκόσμια ακτίνα δράσης των κεφαλαίων.

Το τριμερές σύστημα που απαρτίζεται από το κεφάλαιο, το κράτος και τη συνδικαλιστικά εκφρασμένη μισθωτή εργασία βρίσκεται λόγω αυτής της αλλαγής εκτός ισορροπίας. Τα συνδικάτα εξακολουθούν να είναι περιορισμένα στα εθνικά όρια, οι διεθνείς οργανώσεις τους έχουν μια σκιώδη ύπαρξη. Τα ρυθμιστικά εργαλεία των εθνικών κρατών παραινούνται όλο και περισσότερο στο κενό. Οι υπερεθνικές επιχειρήσεις καταφέρνουν να ξεφεύγουν όλο και περισσότερο από την εθνική φορολογία, το κυριότερο στοιχείο της κρατικής ρυθμιστικής πολιτικής. Οι περιορισμοί του κοινωνικού κράτους παρακάμπτονται μέσα από τη μετατόπιση θέσεων εργασίας.

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν μόνο ασθενείς ενδείξεις μιας παγκόσμιας ρυθμιστικής πολιτικής. Μια παγκόσμια εσωτερική και, πόσο μάλλον, μια παγκόσμια κοινωνική πολιτική υπάρχουν μόνο κατ' όνομα, όχι όμως και στην πράξη. Ο ΟΗΕ αποδεικνύεται αδύναμος σε συνθήκες υπερδιέγερσης^δ. Η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, εργαλεία των πλέον ισχυρών καπιταλιστικών κρατών, οφείλουν τη ρυθμιστική τους εξουσία στις ανάγκες των οικονομικά ασθενέστερων κρατών σε κεφάλαιο. Όσο περισσότερο χρεωμένη είναι μια χώρα, τόσο πιο απεγνωσμένη μπορεί να γίνει αυτή η ανάγκη σε κεφάλαιο, ιδίως όταν η οικονομική κρίση του κράτους, όπως στο Μεξικό το 1995, καθιστά προβληματική την «εξυπηρέτηση» των χρεών. Οι θεσμοί του διεθνούς χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου λειτουργούν ως μηχανισμοί καταναγκαστικού ανοίγματος της παγκόσμιας αγοράς. Καταστρέφουν κατά το δυνατόν όλα τα σχέδια εθνικής ανάπτυξης στηριγμένης από το κράτος και προστατευμένης από τον ανταγωνισμό της παγκόσμιας αγοράς. Αλλά ακόμη και οι κυβερνώντες υψηλά αναπτυγμένων κρατών, όπως η Γερμανία, η Γαλλία ή η Ιταλία, συμπεριφέρονται απέναντι σ' αυτούς τους θεσμούς και στους όρους της παγκόσμιας αγοράς όπως οι Καζίκοι⁷ απέναντι στην αυτοκρατορική δύναμη. Για να μετριάσουν την αντίφαση μεταξύ υπερεθνικού κεφαλαίου και εθνικού κράτους αποδομούν εν μέρει τους κοινωνικούς θεσμούς των κρατών τους και αποσύρουν από την κυκλοφορία εργαλεία οικονομικής πολιτικής. Τα εθνικά κράτη του σήμερα είναι διάτρητα σαν ελβετικό τυρί. Οι «τρύπες» είναι οι απορυθμισμένες περιοχές της ανεμπόδιστης δράσης των παγκόσμιων πρωταγωνιστών και μηχανισμών.

Όπως ο καπιταλισμός μετέτρεψε για πρώτη φορά όλο τον κόσμο σε παγκόσμια αγορά, έτσι υπάρχει, ίσως για πρώτη φορά επίσης, η πλανητική ηγεμονία ενός πολιτικού-οικονομικού σχεδίου, του νεοφιλελευθερισμού. Η ακτινοβολία του φτάνει μέχρι βαθιά στις οργανώσεις του εργατικού κινήματος και σε άλλα στοιχεία μιας εν δυνάμει αντίπαλης ισχύος, όπως ο φεμινισμός και το οικολογικό κίνημα. Αυτό συμβαίνει παρ' όλο που η μεγάλη πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού αποτελείται από ομάδες που υποφέρουν από τις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και παρ' όλο που μέχρι και στο εσωτερικό των πιο πλούσιων κοινωνιών υπάρχουν όλες οι δυνατές μορφές δυσάρεσκειας και διαμαρτυρίας, κάτι που εξωτερικεύεται ως διάχυτη αποστροφή προς την πολιτική.

δ. στο πρωτότυπο: *overstretch* (αγγλ.).

Αυτές οι συνθήκες απαιτούν νέες μορφές άρθρωσης αντίστασης και την παράγουν κιόλας ποικιλοτρόπως. Όμως όσο οι δυνάμεις αντίστασης διασκορπίζονται ασύνδετες εντός του έθνους και παραμένουν διεθνώς απομονωμένες —και το ένα συνδέεται με το άλλο— ακόμη και ισχυρές λαϊκές κινητοποιήσεις όπως η γαλλική του Δεκέμβρη 1995 λίγα μπορούν να καταφέρουν. Γι' αυτό απαιτείται από τη μεριά όλων εκείνων που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο πληρώνουν το λογαριασμό ένας νέος διεθνισμός. Αλλά υπάρχουν άραγε συγκεκριμένες παραστάσεις για το πώς πρέπει να είναι αυτός και να δρα; Για να βοηθήσουμε στα πρώτα της βήματα τη σκέψη ενός νέου διεθνισμού και για να εμποδίσουμε την εξάντληση των αφετηριών της σε αντίγραφα αποτυχημένων μορφών του παρελθόντος, πρέπει να αναρωτηθούμε για την αποτυχία του «παλιού» διεθνισμού και να επιδιώξουμε μια συνεννόηση πάνω σ' αυτό.

Η αποτυχία του «παλιού» διεθνισμού

Ο «παλιός» διεθνισμός, όπως τον θυμόμαστε στην τελική του φάση, δεν υπερχαθοριζόταν απλώς από ηγεμονιστικές αξιώσεις, αλλά ακόμη και στις μη-ηγεμονιστικές του μορφές ήταν εγκλωβισμένος στο διπολισμό του ανταγωνισμού των συστημάτων. Υπήρξε ένα «όνειρο που το είχαν απαγάγει». Αυτό που είχε εμφανιστεί ως «διεθνής ταξικός αγώνας» είχε μετατραπεί σε ένα οργανικό τμήμα του μιλιταριστικού προτάγματος, το οποίο ο Edward P. Thompson ανέλυσε με τον όρο: «πολιτική αφανισμού» (Exterminism). Τον ενεργητικό διεθνισμό της επανάστασης μπορούσε να προβλέπει και να προλαβαίνει ο όχι λιγότερο ενεργητικός διεθνισμός της αντι-εξέγερσης^ε. Αυτό συνέβαλε παντού περισσότερο ή λιγότερο στο να υπερχεραστούν πολιτικές δυνάμεις και προγράμματα της εξέγερσης από τη στρατιωτική λογική των ανταρτικών κινημάτων. Στη διαλεκτική συναίνεσης και βίας, δημοκρατίας και αγώνα, πήρε το πάνω χέρι σχεδόν αναπόφευκτα αργά ή γρήγορα η κατασταλτική πλευρά. Έτσι ακόμη και κάθε ενδο-εθνικός αγώνας υπερχαθοριζόταν από τον ανταγωνισμό των δύο συστημάτων και χανόταν μέσα στους πολέμους των εκπροσώπων τους.

Τα δύο αντιτιθέμενα συστήματα όμως ανταγωνίζονταν το ένα το άλλο στο πεδίο του φορντιστικού τρόπου παραγωγής. Σε ό,τι αφορά την ΕΣΣΔ, ο κοινωνικός μετασχηματισμός της είχε πάρει τη μορφή εκείνου του *κρατικού τρόπου παραγωγής*, στο χαρακτηρισμό και στην ανάλυση του οποίου συνέβαλε αποφασιστικά ο Henri Lefebvre. Λίγο πολύ μπορεί να πει κανείς ότι όποιος πήγαινε κάθε φορά στη δουλειά ή σε μία άλλη «κοινωνική» εκδήλωση, πήγαινε στο «κράτος»⁸. Ή διαφορετικά: στην παραγωγή και αναπαραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι της Σοβιετικής Ένωσης εισέρχονταν σε σχέσεις προς το κράτος. Ο καταμερισμός της εργασίας σε «διανοητική» και «χειρωνακτική» ήταν κάτω από αυτούς τους όρους ακόμη πιο τειλοριστικός από ό,τι στον καπιταλισμό, επειδή ο κρατικός σοσιαλισμός διοικούσε ολόκληρη την κοινωνία σαν μια επιχείρηση και τη διαμοίραζε από τη σκοπιά ενός και μοναδικού κεντρικού προτάγματος. Το για χρόνια εκ των προτέρων καταρτισμένο πλάνο,

ε. στο πρωτότυπο: *counter-insurgency* (αγγλ.).

προϊόν της κεντρικής εντολοδοτικής («πνευματικής») εργασίας, έπρεπε να εκτελεστεί επιτόπου από τους παραγωγούς και μέσα στον κάθε φορά προκαθορισμένο (τοπικά καθορισμένο) χρόνο. Η μυστική αστυνομία επαγρυπνούσε για να μην εκραγεί αυτή η αντίφαση.

Αποδείχτηκε στην πράξη ότι οι «κρατικοσοσιαλιστικές» σχέσεις παραγωγής και οι αντίστοιχες πολιτικο-ιδεολογικές υπερδομές ήταν κατάλληλες για την εκτατική φορντιστική βιομηχανοποίηση. Όμως ήδη για την εντατική αναπαραγωγή αποδείχτηκαν πολύ «στενές». Αυτές οι σχέσεις παραγωγής δε συμβιβάζονταν καθόλου με τη μετάβαση στον αναπτυγμένο τεχνολογικό τρόπο παραγωγής. Η νέα κυρίαρχη τεχνολογία, που βασίζεται στην αλληλεπίδραση, δεν προσαρμοζόταν στην κοινωνική δομική έκφραση του τείλορισμού. Ο άκαμπτος διαχωρισμός μεταξύ της διανοητικής εργασίας, που παραγόταν συγκεντρωτικά σε τεράστιες Ακαδημίες και άλλους κρατικούς μηχανισμούς, και της άμεσα παραγωγικής εργασίας έγινε ανασχετικός παράγοντας. Το αυστηρό καθεστώς ασφάλειας μπλόκαρε την απαιτούμενη λόγω της μετάβασης τοποθέτηση ατόμων σε θέσεις κατά περίπτωση. Το κεντρικό διευθυντικό πλάνο παρεμπόδιζε την αναγκαία ευελιξία που ήταν απαραίτητη για μια διαδικασία ανανέωσης εξαρτημένη από πολλές πηγές. Η εκπαίδευση και η κυρίαρχη μορφή πολιτικής, η ψυχαγωγία και η ιδεολογία παρεμπόδισαν τη διαμόρφωση νέων μορφών ατομικότητας της αυτοματοποιημένης εργασίας.

Αυτοί που προετοίμασαν το πρόγραμμα της Περεστρόικα, με το οποίο ανήλθε ο Γκορμπατσόφ στην εξουσία το 1985, γνώριζαν ότι η επιβίωση της σοβιετικής κοινωνίας προϋπέθετε την επαναστατικοποίηση του σοβιετικού κρατικού μηχανισμού. Όμως η ανοικοδόμηση μετατράπηκε σε κατεδάφιση. Το σχέδιο εξαντλήθηκε σε συζήτηση (σύγκρ. Haug 1990). Οι εκκλήσεις σε μορφές αυτενέργειας βασισμένες στο σοσιαλιστικό κράτος δικαίου και στη σοσιαλιστική κοινωνία των πολιτών δε βρήκαν απήχηση αξία λόγου. Η ιστορική υλικότητα των σχέσεων εξουσίας, σε ό,τι αφορά τόσο στην κρατική τάξη όσο και στην υποτελή της πελατεία, αποδείχτηκε μέσα στην αδράνειά της ισχυρότερη. Έτσι μετατράπηκε το «φεουδαρχικό-σοσιαλιστικό» πελατειακό σύστημα σε ένα μαφιόζικο πελατειακό καπιταλισμό στο περιθώριο της ιστορίας^{στ} και στο περιθώριο της παγκόσμιας αγοράς. Η ανικανότητα του κράτους και της κοινωνίας να μάθουν, η ανικανότητα να αναγνωρίσουν το επερχόμενο νέο, όπως στον καιρό του Ο Γκράμσι, και να μετρήσουν με ριζικά αυτοκριτικό τρόπο απέναντι σ' αυτό τους δικούς τους θεσμούς και μορφές πράξης, οδήγησε στην αποχώρηση της Σοβ. Ένωσης από τη χορεία των ιστορικών υποκειμένων. Η έλλειψη κριτικής δημοσιότητας και πολιτικού ανταγωνισμού, για την οποία κάποτε προειδοποίησε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, αποδείχτηκε στο τέλος θανάσιμη. Από το συχνά «ηγεμονιστικά» ενεργοποιημένο διεθνισμό της ΕΣΣΔ, ο οποίος συνδεόταν με δρακόντειες «ιδεολογικές» προδιαγραφές —ας θυμηθούμε εδώ την Κούβα— απέμειναν στην κυριολεξία μόνο ερείπια. Αλλά ακόμη και ο επικριτικός για τη Σοβιετική Ένωση, συχνά ως «ριζοσπαστικά αριστερός» εμφανιζόμενος, διεθνισμός πολλών διάσπαρτων πρωτοβουλιών, όπως «όπλα για το Ελ Σαλβαδόρ», εξέπνευσε μέσα στα αδιέξοδα του милитарισμού της εξέγερσης. Έχουμε λοιπόν κάθε λόγο να ενδιαφερθούμε για νέες μορφές διεθνισμού και για τη δικτύωσή τους.

στ. στο πρωτότυπο: *al margini della storia* (ιταλ.).

Οι αντιλήψεις του Γκράμσι αντιβαίνουν στους αυθόρμητους διεθνισμούς

Είναι ο τρόπος προσέγγισης του Γκράμσι και οι απαντήσεις του χρήσιμες για την ανάπτυξη νέων μορφών διεθνούς δράσης των κινημάτων κοινωνικής απελευθέρωσης; Θέτοντας το ερώτημα κατ' αυτόν τον τρόπο φτάνει κανείς να πει ότι δεν υπάρχουν γρήγορες απαντήσεις, ακόμη ότι η αφετηρία του Γκράμσι λειτουργεί ως μία ένσταση κατά πολλών κινήτρων ενός αυθόρμητου διεθνισμού.

Το δοκίμιο του Γκράμσι για το *Πρόβλημα του Νότου* μοιάζει να είναι το πιο κατάλληλο. Ο «Νότος» του τίτλου έρχεται σε πρόσμιξη με τον άλλο «Νότο», ο οποίος συγκρούεται με το «Βορρά» και ο οποίος συχνά ονομάστηκε Τρίτος Κόσμος. Όμως ο Γκράμσι στο *Πρόβλημα του Νότου* εστιάζει στο «λαϊκό-εθνικό» πρόβλημα, στην οικοδόμηση μιας εθνικής Αριστεράς και στην πεποίθηση ότι, όπως λέει η ακροτελεύτια πρόταση, «μόνο δύο κοινωνικές δυνάμεις είναι ουσιαστικά εθνικές και φορείς του μέλλοντος: το προλεταριάτο και οι αγρότες».

Ο λαϊκός εθνικός⁹ προσανατολισμός είναι για τον Γκράμσι πρωταρχικά αναγκαίος. Αυτό ανοίγει το ερώτημα για τη διαλεκτική του εθνικού και του διεθνούς (στην οποία θα επανέλθω). Μόνο το «λαϊκό-εθνικό» (και όχι ο κοσμοπολιτισμός) είναι σε θέση να σχηματίσει έναν αποτελεσματικό, αντίθετο προς τον εθνικισμό, πόλο. «Εθνικός» ή «εθνικο-κρατικός» είναι βεβαίως αρχικά ο χώρος της δυνατής συμμετοχής σε εθελοντικές κοινωνικές ενώσεις, η σφαίρα δηλαδή της κοινωνίας των πολιτών. Αυτόν το χώρο, στον οποίο σχηματίζονται οι σχέσεις ηγεμονίας, πρέπει η Αριστερά να καλύψει «λαϊκά», δηλαδή με αφετηρία το λαό. Ο Γκράμσι δρα προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης από τους διανοούμενους μιας λαϊκής-εθνικής θεμελιώδους τοποθέτησης και επικρίνει τον «κοσμοπολιτισμό» που απαντά στο χώρο τους. Η «εξέγερση» των «υποτελών» εξαρτάται σύμφωνα με τη διαίσθηση του από τη διαμόρφωση δικών τους διανοουμένων. Όμως το ότι «ανήκουν» κάπου δεν επιτρέπεται να περιορίσει το βεληνικές των ιδεών τους. Εάν προσηλώνονται μυωπικά σε στόχους τοπικούς ή σωματειακούς, προκύπτει όχι μια διαλεκτική πολιτική, αλλά μια πολιτική «της διαλέκτου», η οποία παραμένει ένα τοπικό αξιοπερίεργο. Χωρίς λαϊκούς-εθνικούς διανοούμενους μοιάζει ο λαός με ένα «σύννεφο σκόνης» και η αντίστασή του εξανεμίζεται.

Σε ένα άλλο σημείο, εκεί που σχεδόν δεν το περιμένει κανείς, έχει εγγράψει ο Γκράμσι μια διάσταση του διεθνισμού μέσα στη θεωρία του με μια άλλη ονομασία και συγκεκριμένα ως καθολικοποίηση. Αυτό συμβαίνει στη γνωσιοθεωρία του. Μέσα στην ίδια την καρδιά της φιλοσοφίας της πράξης του προβάλλει ο «αγώνας για την πολιτιστική ενοποίηση του ανθρώπινου γένους». Γι' αυτόν τον αγώνα μιλά ο Γκράμσι εκεί που αναζητεί το δυνατό περιεχόμενο της αντικειμενικότητας σε διάκριση προς «αντικειμενιστικές» αντιλήψεις. Πρόκειται για το περίφημο χωρίο του από τα *Τετράδια της Φιλακής*, το οποίο συχνά γνώρισε καταγγελίες ή διαβάστηκε με αμηχανία και σιωπηρή αποδοκιμασία και στο οποίο ορίζει την αντικειμενικότητα ως «καθολική υποκειμενικότητα» (Τετράδιο 11, §17). Αντικειμενικότητα υπάρχει μόνο για τους ανθρώπους και επομένως επίσης μόνο σε αναφορά προς μία συγκεκριμένη τοποθέτηση. Ένα παράδειγμα, με το οποίο φωτίζει τις σκέψεις του, είναι τα σημεία του ορίζοντα Ανατολή και Δύση. Μόνο όταν σχετίζονται με μια συγκεκριμένη θέση έχουν κάποιο νόημα. Η Δύση (ΗΠΑ) είναι από τη θέση της Ανατολής με τη σειρά της η

Ανατολή. Η καθολική «αντικειμενικότητα» αποδεικνύεται έτσι ως ουτοπικά φορτισμένη πολιτική έννοια: από αυτή προηγείται ο «αγώνας για την πολιτιστική ενοποίηση του ανθρώπινου γένους», η πραγματική παγκοσμιοποίηση του ανθρώπινου στοιχείου, η πολιτική-κοινωνική του συγκρότηση. «Αγώνας» αξίζει επομένως να ονομαστεί προ πάντων η ενεργητική αντίθεση απέναντι σε όλα εκείνα τα συμφέροντα, που για χάρη των παγκόσμιων σχέσεων εκμετάλλευσης διασπούν σε παγκόσμια κλίμακα το «ανθρώπινο γένος». Πέρα από αυτόν τον αγώνα τίθενται τα ερωτήματα της συγκρότησης μιας ενιαίας και ταυτόχρονα πολύμορφης κουλτούρας του ανθρώπινου γένους. Ένας νέος διεθνισμός είναι κατ' αρχήν αναγκαίος μόνο και μόνο επειδή όσοι πλήττονται από τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση πρέπει να επεξεργαστούν μια οικουμενική απάντηση στην οικουμενική ανάπτυξη, εάν δε θέλουν να είναι άβουλα παιδιά.

Στοιχεία ενός νέου διεθνισμού σύμφωνα με το παράδειγμα των Ζαπατίστας

Πρέπει τέλος να θέσουμε το ερώτημα εάν υπάρχουν σήμερα στοιχεία ενός νέου διεθνισμού. Με πρώτη ματιά παρουσιάζεται ένα διάσπαρτο σύνολο από ετερογενείς δυνάμεις και πρωτοβουλίες. «Διάσπαρτο» σημαίνει εδώ επίσης: αποδιαρθρωμένο, για να μη χρησιμοποιήσουμε την γκραμισιανή έκφραση «κονιορτοποιημένο». Αριστερές «ομάδες αλληλεγγύης», μη-κυβερνητικές οργανώσεις (NGO), πολιτικές-ηθικές δυναμικές κάθε είδους, συχνά φιλανθρωπικοί, θρησκευτικοί ή εκκλησιαστικοί παράγοντες και μορφές δράσης ενεργοποιούνται σε διάφορα επίπεδα της κοινωνίας ο ένας δίπλα στον άλλο, χωρίς να αλληλοσυμπληρώνονται σε μία δύναμη αξία λόγου. Εκτός από την αφετηριακή ένταξη μη-κυβερνητικών οργανώσεων σε μικτές μορφές οικουμενικής διακυβέρνησης^ζ, πολύ λίγα νέα στοιχεία μπορούν να αναγνωριστούν σε τοπικό επίπεδο. Σε ένα μέρος ωστόσο, εκεί που λιγότερο θα μπορούσε να το περιμένει κανείς, έχει εμφανιστεί ένα καινούργιο στοιχείο, το οποίο ενεργοποίησε σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο μορφές πράξης άγνωστες ως τώρα. Ο λόγος είναι για τους Ζαπατίστας. Στην υποβαθμισμένη περιοχή του Μεξικού, στην πολιτεία Τσιάπας που συνορεύει με τη Γουατεμάλα, κήρυξαν μια επανάσταση νέου τύπου και διαμόρφωσαν ένα νέο μοντέλο διεθνισμού. Η επανάστασή τους αναλαμβάνει τις συντέιες της αποτυχίας των λατινο-αμερικανικών κινημάτων εξέγερσης, ιδίως εκεί που αυτά «μεταφύτευαν τεχνητά» ένα ανταρτικό κίνημα¹⁰. Δεν αγωνίζεται για κρατική εξουσία, αλλά για εκδημοκρατισμό. Αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως κατ' αρχήν αντι-πρωτοποριακή¹¹. Ξεκίνησε με ένα στρατιωτικό πλήγμα —έτσι ώστε να αποφύγει τη φήμη του «ναρκο-αντάρτικου», από τη στιγμή που δεν μπορούσε πλέον να μιλάει κανείς για μαριονέτες της Σοβιετικής Ένωσης¹²— τη θεαματική κατάληψη μιας επαρχιακής πρωτεύουσας και μερικών ακόμη τοποθεσιών την ημέρα της υπογραφής του Βορειο-Αμερικανικού Συμφώνου Ελευθερού Εμπορίου (NAFTA). Αυτό το ξεκίνημα είναι χαρακτηριστικό. Τοποθετεί το στρατιωτικό στοιχείο, όσο απαραίτητο κι αν είναι αυτό, στην υπηρεσία μιας πολιτικής συμβολικών

ζ. στο πρωτότυπο: *governance* (αγγλ.).

ενεργειών. Απέναντι σ' αυτές τις ενέργειες τέθηκε ακόμη το ερώτημα εάν μπορεί να υπάρξει ένας «συμβολικός στρατός»¹³. Κι αυτό γιατί εκείνη η πόλη δεν κατακτήθηκε, αλλά μόνο πρόσκαιρα, στη συγκεκριμένη ημερομηνία, «καταλήφθηκε» το κέντρο της.

Τέτοιες πραγματικές και συμβολικές συνάμα ενέργειες στοχεύουν στις διαδικασίες σχηματισμού συναίνεσης μέσα στην κοινωνία των πολιτών. Στοχεύουν σ' αυτές όχι μόνο σε εθνική, αλλά σε παγκόσμια κλίμακα. Σχεδιάζονται έτσι ώστε να φτάσουν στο συλλογικό φαντασιακό και να πάρουν υπόψη τους την κυριαρχία των ΜΜΕ στην πολιτική. Έτσι τις δώδεκα μέρες πολέμου τον Ιανουάριο του 1994 τις ακολούθησαν αρκετοί μήνες «θεάτρου». «Αυτή η αναλογία μεταξύ πολέμου και θεάτρου» (Bardacke, στο: *Shadows*, σ. 262) είναι χαρακτηριστική για ένα στρατό που πολεμά με πολιτικά-πολιτιστικά όπλα, ακόμη και με ποίηση, και εμπλουτίζει την έννοια της «κοινωνίας των πολιτών» με προσδιορισμούς, όπως τους διατύπωσε ο Carlos Monsiváis: «η κοινή προσπάθεια αυτοκυβέρνησης και αλληλεγγύης, ο ανεξάρτητος από την κυβέρνηση χώρος»¹⁴.

Μεταξύ των στοιχείων ενός νέου διεθνισμού, τα οποία παρήγαγαν οι Ζαπατίστας, ένα μου φαίνεται ιδιαίτερα πλούσιο σε περιεχόμενο για κινήματα αλληλεγγύης σε αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές βιομηχανικές χώρες. Προκύπτει από μια πράξη, την οποία θα άξιζε να διηγηθεί και να εξηγήσει ο Με-Τι του Μπρεχτ. Είναι η ιστορία της α-σύστολης αντιτροφής της συνηθισμένης και ως φυσικής θεωρούμενης σχέσης μεταξύ δωρεάς και δωροληπτών. Όταν ο «υποδιοικητής» [Μάρκος] επρόκειτο να λάβει από το UNAM [Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Πόλης του Μεξικού] για ένα άρθρο μια αμοιβή ύψους 500 δολαρίων, όρισε τους εργάτες της Alfa Romeo στο Μιλάνο, οι οποίοι τότε ακριβώς απεργούσαν, ως αποδέκτες της αμοιβής. Αυτή η δωρεά αλληλεγγύης μπορεί να εκληφθεί ως χαιρετισμός προς τους απεργούντες εργάτες της αυτοκινητοβιομηχανίας μιας χώρας, εκεί που κάποιοι άλλοι απεργοί, αυτοί που στις αρχές της δεκαετίας του '20 καταλάμβαναν τα εργοστάσιά τους, ανέδειξαν τον Γκράμσι σε ανεπίσημο εκπρόσωπό τους. Η θεωρία του Γκράμσι όμως, στην οποία η προτεραιότητα βρίσκεται στη συναίνεση και στην ηγεμονία απέναντι στη βία και τον εμφύλιο πόλεμο, προσιδιάζει στη νεοζαπατιστική θεωρία και πράξη —«της οποίας η δύναμη βρίσκεται στο λόγο και όχι στις σφαίρες»¹⁵— περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη θεωρία. Παρ' όλα αυτά, εκείνη η δωρεά είναι αξιοπερίεργη από οικονομική άποψη. 500 δολάρια ΗΠΑ ξεπερνούν το ετήσιο εισόδημα ενός campesino [χωρικού] στο Νότο της Τσιάπας, ενώ ένας μιλανέζος μεταλλεργάτης τα κερδίζει σε λιγότερο από μια βδομάδα. Γι' αυτό και τούτη η μεταβίβαση είναι ταυτόχρονα μια συμβολική πράξη, μια ενέργεια τύπου Σβέικ, η οποία συνιστά μια εξίσου μεγάλη «έλλειψη τακτ», σαν να ρωτάει ένας ψυχασθενής σε μια επίσκεψη γεμάτος αγωνία για την κατάσταση της υγείας του ψυχιάτρου. Εδώ το αντικείμενο της διεθνιστικής ευεργεσίας αρπάζει τη θέση του υποκειμένου. Το μήνυμα είναι σαφές. Είναι η κριτική σε ένα διεθνισμό, ο οποίος είναι ανίκανος για αλληλεγγύη μέσα στην ίδια τη χώρα του και «τίποτε δεν το ζυγίζει πολιτικά».

Το μήνυμα των Ζαπατίστας προς τα κοινωνικά κινήματα και τους κρίνοντες διανοούμενους των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών λέει: αν βοηθήσετε τους εαυτούς σας, τότε βοηθήτε κι εμάς. Εάν αγωνιστείτε για τα συμφέροντά σας, τότε αγωνίζεστε και για μας. Αυτό βεβαίως δεν είναι ολόκληρο το μήνυμα. Ολόκληρο το νόημά του αποκαλύπτεται μόνο όταν πάρουμε υπόψη ότι οι Ζαπατίστας κατονόμασαν το κουτί της Πανδώρας, από

το οποίο ξεπηδούν τόσα δεινά για τη σημερινή ανθρωπότητα σε παγκόσμια κλίμακα, το νεοφιλελευθερισμό. Η πρότασή τους προς τα σημερινά κοινωνικά κινήματα είναι να τον εννοήσουν ως τον αποφασιστικό αντίπαλο σε παγκόσμιο επίπεδο. Όπως ήδη σημειώσαμε, ο νεοφιλελευθερισμός είναι το όνομα για την κυρίαρχη ιδεολογία, η οποία βρισκείται πίσω από το παγκόσμιο ηγεμονικό πολιτικό-οικονομικό σχέδιο. Αυτό που λαμβάνει χώρα υπό τον όρο «παγκοσμιοποίηση» και το οποίο παρουσιάζεται από τους κυβερνώντες ως αναπόδραστο οικονομικό πεπρωμένο, στο οποίο πρέπει να υποκινήσουν προκαταβολικά τα από τους ίδιους κυβερνώμενα έθνη, είναι η σκόπιμα ανεξέλεγκτη δυναμική της νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Η κριτική της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης δεν μπορεί να αναπτυχθεί εδώ¹⁶. Τούτο όμως πρέπει να έχει γίνει σαφές: η συζήτηση σχετικά με ένα νέο διεθνισμό δεν μπορεί να προσπεράσει αυτή την ασφαλώς σημαντικότερη στρατηγική πρόταση του παρόντος. Για πολλές αριστερές ομάδες, οι οποίες στρέφουν αυθόρμητα τις συμπάθειές τους προς τους Ζαπατίστας (εφόσον δεν είναι δέσμιες της πρόληψης, ότι μόνο η προτεραιότητα της βίας κάνει ένα κίνημα αληθινά επαναστατικό), είναι οι άμεσες συνέπειες αυτής της νεο-διεθνιστικής πρότασης μια σκληρή απαίτηση. Κι αυτό γιατί απαιτεί μια πολιτική όχι μόνο αντίθετη στη λογική των πρωτοποριών, αλλά και αντίθετη στις σέκτες. Και τέλος επίσης¹⁷ φέρνει ξανά στην ημερήσια διάταξη την γραμισιανή κεντρική κατηγορία του λαϊκού-εθνικού. Διαβλέπει με διαλεκτικό τρόπο ότι ο διεθνισμός δεν μπορεί να αποκτηθεί άμεσα, αλλά έχει ανάγκη τη διαδρομή μέσα από τους λαούς, με την έννοια του λαϊκού-εθνικού.

Ας δούμε στη συνέχεια τη Ζαπατιστική Επανάσταση. Δεν είχε προλάβει καλά καλά να κάνει αισθητή τη δράση της την ημέρα της υπογραφής του νεοφιλελεύθερης έμπνευσης Βορειο-Αμερικανικού Εμπορικού Συμφώνου καθώς και στους επόμενους μήνες να αποδείξει ότι είναι ικανή να αντέξει στην καταπίεση χάρη στην πολιτική της απήχηση μέσα στη μεξικανική κοινωνία, και η Παγκόσμια Τράπεζα διέθεσε κονδύλια για «εθνική» ειρήνευση. Όμως, αν και ο χαρακτήρας του κινήματος είναι με μια έννοια «γηγενής», οι Ζαπατίστας αντιστάθηκαν στον πειρασμό της ταύτισης με κάποιο έθνος¹⁷, παρ' όλο που είχαν ως στόχο, και μάλιστα με επιτυχία, «να περιληφθούν στο σύνταγμα του κράτους τα δικαιώματα του ιθαγενούς πληθυσμού»¹⁸. Η εξέγερσή τους στο σύνολό της ήταν βέβαια μια επίσημη κήρυξη πολέμου προς την εθνική κυβέρνηση στο όνομα του εθνικού συντάγματος¹⁹, τη δομική παραβίαση του οποίου καταλόγισαν στην κυβέρνηση. Ως ευρύτερο στόχο τους διακήρυξαν τον εθνικό εκδημοκρατισμό, ο οποίος πλαισιώνει τα αιτήματα για τους ιθαγενείς της πολιτείας Τσιάπας.

«Words of hot air to alleviate our pain»²⁰: τέτοια λόγια, σύμφωνα με τη Δεύτερη Διακήρυξη από το τροπικό δάσος του Lacando, δε βγαίνουν μόνο από το στόμα των κυβερνώντων, αλλά και από μερικούς αριστερούς κλέφτες της ελπίδας, σύμφωνα με ένα νέο όρο του υποδοικητή, οι οποίοι προσπερνούν τις αναγκαίες διαμεσολαβήσεις και όσους είναι κατάλληλοι για κάτι τέτοιο (*Shadows*, σ. 237). Για πολλούς αριστερούς κρύβει κάθε διακή-

η. στο πρωτότυπο: *last but not least* (αγγλ.).

θ. θεομά λόγια για να μαλακώσουν τον πόνο μας (αγγλ.).

ρυξή των Ζαπατίστας την πρόκληση να ξανασκεφτούν τις διαλεκτικές επιπτώσεις: κοινωνία των πολιτών, σύνταγμα, ΜΜΕ, κόμματα, έθνος, αλλά επίσης ιθαγενείς και ανθρωπότητα, την επιτόπου αξιοπρεπή ζωή, το διαδίκτυο και τα άλλα μέσα της διεθνούς δημοσιότητας —τόσα πολλά επίπεδα και αρχές που πρέπει να συμπεριληφθούν. Οι Ζαπατίστας δεν απορρίπτουν τα κόμματα²⁰, αλλά την αυτονόμησή τους απέναντι στους ανθρώπους και τη διαπλοκή τους με τα κατεστημένα συμφέροντα. «Εάν η πλειοψηφία των ανθρώπων ασκεί την εξουσία, τα πολιτικά κόμματα θα βρεθούν αναγκασμένα να αντιμετωπίσουν αυτή την πλειοψηφία και όχι το ένα το άλλο»¹ (*Δεύτερη Διακήρυξη*, σ. 233). Επιδιώκεται ένας εκδημοκρατισμός της πολιτικής κουλτούρας, τόσο μέσα στα κόμματα όσο και στον ευρύτερο «χώρο των χώρων», στον οποίο κινούνται τα κόμματα μαζί με άλλους παράγοντες της πολιτικής και τον οποίο οι Ζαπατίστας αντιλαμβάνονται ως προθάλαμο ενός καινούργιου κόσμου και ως χώρο του ανταγωνισμού των ιδεών. Εάν οι ιδέες απευθύνονται σε όλους και επιδιώκουν την κατάκτηση της πλειοψηφίας, πρέπει αναπόφευκτα να περιστρέφονται γύρω από τη δικαιοσύνη. Το αίτημα της Ρόζας Λούξεμπουργκ για μια επαναστατική ρεαλιστική πολιτική, όσο δεν ξεχνάμε την κριτική της πολιτικής οικονομίας, συγκεκριμενοποιείται θέτοντας στην ημερήσια διάταξη όχι την «κατάργηση του καπιταλισμού», αλλά το ξεπέραςμα του νεοφιλελευθερισμού.

Σε παγκόσμιο επίπεδο οι Ζαπατίστας αντιπαραθέτουν την ανθρωπότητα προς το νεοφιλελευθερισμό, ενώ σε τοπικό οργανώνουν τους ιθαγενείς εναντίον της ανασφαλούς υπερχονδρίας των μεγαλογαιοκτημόνων και της πελατείας τους. Αυτή η διαλεκτική του παγκόσμιου και του τοπικού συμπυκνώνεται στο χειρισμό του εθνικού. Το «έθνος» παίρνει τη σημασία μιας κοινότητας, η οποία αξιώνει μια αξιοπρεπή ζωή για όλους μέσα στη διαφορετικότητά τους. Συγκεκριμενοποιεί στο επίπεδο του εθνικού κράτους το σύνολο του ανθρώπινου κόσμου. Αυτό είναι το νόημα της «διανοητικής-ηθικής μεταρρύθμισης» που επιδιώκουν οι Ζαπατίστας²¹ και του εκδημοκρατισμού σε εθνική κλίμακα. Ο αγώνας για την επαναστατική μεταρρύθμιση του μεξικανικού κράτους είναι ντε φάκτο μέρος του γραμισιανού αγώνα για την «πολιτιστική ενοποίηση του ανθρώπινου γένους» και χαρακτηρίζεται από τη σχετική αυτοσυνείδηση. Αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης του εθνικού κράτους είναι ένα γεγονός πανανθρώπινης σημασίας και εκφράζει μια νέα έννοια του κοσμοπολιτισμού. Ένα ευρύ φάσμα ριζοσπαστικών δημοκρατικών τάσεων απανταχού της γης μπορεί να νιώσει ότι εκφράζεται μέσα σ' αυτόν.

Για να κατανοηθεί η διαλεκτική του τοπικού, του εθνικού και του οικουμενικού στη δράση των Ζαπατίστας, πρέπει να προσφύγουμε στην γραμισιανή έννοια του ολοκληρωμένου κράτους [*stato integrale*] ως αντιθετικής ενότητας μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και του κράτους με τη στενή έννοια. Εάν εννοήσουμε την κοινωνία των πολιτών ως τη σφαίρα στην οποία κάθε είδους πολιτικές και κοινωνικές αντιλήψεις μάχονται για την ηγεμονία και μέσα από εκεί ακριβώς συνδιαμορφώνουν το κράτος με την ευρύτερη έννοια, τότε γίνεται σαφές ότι ο προσανατολισμός προς την «ηγεμονία με παράκαμψη του κράτους» δεν έχει κανένα νόημα, τουλάχιστον για τον Γκράμισι.

1. αγγλικά στο πρωτότυπο.

Χωρίς μία καλλιέργεια της κριτικής ανθεί ο αριστερός λοριανισμός

Στοιχεία ενός νέου διεθνισμού, όπως τα παρήγαγε η επανάσταση (ή κατά το σήμερα κοινώς λεγόμενο «εξέγερση», σύγκρ. Ross 1994, Collier, 1994) των Ζαπατίστας παρουσιάζονται ως άξια προσοχής. Αυτό όμως δεν αναιρεί την υποχρέωση μιας κριτικής συζήτησης πάνω σ' αυτά καθώς και μιας συζήτησης σχετικά με την κριτική που ασκείται στους Ζαπατίστας από τις πλέον διαφορετικές οπτικές γωνίες. Χωρίς μια καλλιέργεια της κριτικής ανθεί ο αριστερός λοριανισμός²². Μέσα στο δικαιολογημένο ζήλο του να συνδέσει στοιχεία της κουλτούρας των Μάγια με τη δημοκρατία του χωριού και τη λογική της εξέγερσης, ο Μάρκος δε διστάζει να προσφύγει κατά καιρούς στο τέχνασμα του μύθου. Εκεί που οι δηλώσεις του δεν περνούν υποχρεωτικά μέσα από το φίλτρο της απίστευτα πλατιάς συναίνεσης των οικισμών των Ζαπατίστας μέσα στις κοιλάδες ή εκεί που αυτό το φίλτρο δεν μπορεί να δράσει, επειδή δεν έχει περάσει η κατάλληλη πείρα και η κριτική θεωρία μέσα στην παιδεία του, παίρνει κατά περίπτωση το πάνω χέρι μια ευκολοχώνευτη αλλά και μοιραία λαϊκιστική ρητορεία: «ο τέταρτος παγκόσμιος πόλεμος», διακηρύσσει σε ένα άρθρο τον Αύγουστο του 1999, «έχει ήδη αρχίσει». Αυτό μοιάζει με μια επιστροφή στη ρητορεία της επερχόμενης τελικής σύγκρουσης. Ο John Berger του υπενθύμισε στη συνέχεια με ήπιο τρόπο το «ξεχωριστό είδος της υπομονής» του Γκράμσι, η οποία πηγάζει από την αντίληψη πως η πράξη δε «γνωρίζει ποτέ ένα τέλος», μια σκέψη που ταιριάζει στις περισσότερες ανακοινώσεις του Μάρκος εκ μέρους του EZLN και κυρίως στη ζωντανή πρακτική των Ζαπατίστας. Εδώ όμως δεν παίρνει μόνο ο παγκόσμιος πόλεμος, αλλά και η «ατομική βόμβα» μεταφορική σημασία. Αυτές οι μεταφορές απειλούν να μολύνουν τη θεωρία και την πρακτική της εξέγερσης. Η πελώρια διαφορά μεταξύ ενός μη-παγκόσμιου και ενός παγκόσμιου, πόσο μάλλον ατομικού, πολέμου, πέφτει θύμα του ρητορικού αποτελέσματος. Η «βόμβα του κεφαλαίου» εμφανίζεται ως η ισοπεδωτική βόμβα νετρονίου του τέταρτου παγκόσμιου πολέμου. Η επίδρασή της όμως εμφανίζεται στη συνέχεια παραδόξως οικεία και μάλιστα γνωστή από παλιά: «το καταστροφικό της έργο δεν αφήνει πίσω καπνίζοντα ερείπια ούτε σωρούς πτωμάτων, αλλά —για παράδειγμα— μια μεταμορφωμένη γειτονιά της πόλης, η οποία μεμιάς ανήκει σε μία μεγάλολη της πλανητικής υπεραγοράς, ή εργατικό δυναμικό, το οποίο πρέπει να υποταγεί στις απαιτήσεις της παγκόσμιας αγοράς». Δεν ήταν όμως, αντίστροφα, ένα από τα προβλήματα που ώθησαν τους Ζαπατίστας στην εξέγερση το ότι η πτώση των τιμών της παγκόσμιας αγοράς κατέστρεψε τους μικρούς παραγωγούς καφέ και τους εκτόπισε από την παγκόσμια αγορά;

Δεν είναι εποικοδομητικό να αφήνουμε να εξαφανίζονται οι αντιφάσεις κάτω από μυθικές ολότητες. Για το «νέο διεθνή καπιταλισμό», λέγεται στη συνέχεια, ότι «εκμηδένισε τις εθνικές αγορές και αποσύνθεσε τελείως την πολιτική εξουσία». Η τάση —δηλαδή η υποταγή ή περιθωριοποίηση των εθνικών αγορών και η αποδυνάμωση του εθνικού κράτους— αντιπροσωπεύει το όλο («εκμηδένισε», «αποσύνθεσε τελείως»). Η η αριστερή οργή υποδαυλίζεται με έναν τρόπο, ο οποίος εγκαταλείπει το άκρως απαραίτητο επίπεδο αυτοκριτικής ιστορικής εμπειρίας. Στην εξήγηση της κατάρρευσης του σοβιετικού «κρατικού σοσιαλισμού» παραμορφώνεται η ιστορική ακολουθία και παραμερίζεται η κριτική αιχμή. Ο τεχνολογικά αναπτυγμένος τρόπος παραγωγής ή, σύμφωνα με τα λόγια του Μάρκος, «η νέα

τεχνολογική επανάσταση διαμέσου της πληροφορικής», αναδύεται χάριν απλότητας μετά την κατάρρευση της Σοβ. Ένωσης²³, αντί να ακολουθείται από αυτή. Με τα λόγια του Μάρκος: ο ψυχρός πόλεμος οδήγησε το «σοσιαλισμό ως παγκόσμιο σύστημα» στο «βαθμιαίο σβήσιμο και ως κοινωνική εναλλακτική λύση στην εξαφάνιση». Πολύ πιο σωστό θα ήταν να πει ότι στην πραγματικότητα το σοβιετικό κράτος έκτακτης ανάγκης δεν μπορούσε να επιβιώσει σε συνθήκες ύφεσης. Δεν είναι επίσης αληθές ότι ο αμερικανικός τρόπος ζωής²⁴ έχει διαδοθεί σήμερα για πρώτη φορά «σε ολόκληρο τον πλανήτη διαμέσου των τεχνολογιών επικοινωνίας». Σήμερα δεν εξαπλώνεται απλώς μία πρωτότερα αδιανόητη εξαθλίωση σε μεγάλα τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού, τη στιγμή που η διάδοση [του αμερικανικού τρόπου ζωής] λαμβάνει χώρα περισσότερο στη σφαίρα του φαντασιακού, με την εμπορευματική αισθητική του «Βορρά» να φτάνει στο «Νότο» σχεδόν σαν εξωγήινη προπαγάνδα. Όμως αυτή ακριβώς η διάδοση και η έλλειψη ενός εναλλακτικού σοσιαλιστικού τρόπου ζωής συνέβαλαν βεβαίως στην κατάρρευση του σοβιετικού κράτους των μηχανισμών ασφαλείας. Όταν ο Μάρκος αντιλαμβάνεται ως συνέπεια της τηλεπικοινωνίας ότι «κάνει εντέλει πραγματοποιήσιμο τον ολοκληρωτικό πόλεμο», παραγνωρίζει από την άλλη την αντίστροφη τάση, η οποία επίσης αποκτά μια δυναμική λόγω της τεχνολογίας και έχει χρησιμοποιηθεί με μεγάλη επιτυχία από τους Ζαπατίστας.

Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται ως «ο χειρότερος και πλέον φρικαλέος πόλεμος στον πλανήτη», που διεξάγεται εναντίον της ανθρωπότητας στο σύνολό της, κάτι που είναι αντιδιαλεκτικό, ιδίως εάν ίσχυε η επόμενη πρόταση: «ο νεοφιλελευθερισμός καταστρέφει έθνη και ομοεθνείς και τα συμπύσσει σε ένα και μοναδικό μοντέλο». Δεν υπάρχει «η ανθρωπότητα» ως παγκόσμια συγκροτημένη [οντότητα] πριν από την «καπιταλιστική απορρόφηση όλων των λαών μέσα στα δίκτυα της παγκόσμιας αγοράς», όπως γράφεται στο *Κεφάλαιο* (MEW, τόμος 23, σ. 790)²⁵. Με όλα τα απάνθρωπα χαρακτηριστικά της η παγκόσμια καπιταλιστική διαδικασία είναι ταυτόχρονα η μορφή με την οποία η ανθρωπότητα ωθείται δυνητικά στη συγκρότησή της ως αλληλέγγυος κόσμος, τουλάχιστον ως κόσμος, ο οποίος θα προσφέρει χώρο σε πολλούς κόσμους. Οι συντηρητικοί υποστηρικτές της εξουσίας είναι εκείνοι για τους οποίους κάθε ιστορικό μαστίγιο είναι καλό, ακριβώς επειδή είναι ιστορικό, όπως χλευάζει ο Μαρξ. Γι' αυτό δεν οδηγεί πουθενά η εναντίωση στις οικουμενικές πλευρές της παγκοσμιοποίησης. Η αντίσταση στρέφεται εναντίον της γελοιογραφικής παραμόρφωσής της, την οποία προωθεί ο νεοφιλελευθερισμός με αυτό το απατηλό όνομα, πίσω από το οποίο κρύβεται η αποκοινωνικοποίηση των κρατών και η αποσάθρωση της εθνικής κοινωνίας των πολιτών, όλο και περισσότερο αποκοιμμένης από την κοινωνία της εργασίας, προς όφελος της κοσμοπολίτικης κοινωνίας του χρήματος (σύγκρ. Altwater/Mahnkopf, 1996). Οι χρηματιστηριακές αγορές είναι το καταστροφικό κέντρο εξουσίας, το οποίο σωστά επισημαίνει ο Μάρκος, όπως και τις άλλες «ψηφίδες» που συνθέτουν την εικόνα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής της παγκοσμιοποίησης: ανακατανομή από τους φτωχούς στους πλούσιους, κατάργηση τωρινών θέσεων εργασίας χωρίς ανάλογη

23. στο πρωτότυπο: «the american way of life» (αγγλ.).

24. ελλην. έκδοση: *Το Κεφάλαιο*, μτφρ. Παναγ. Μαυρομάτης, τόμος 1, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1996, σ. 740.

διεύρυνση του πεδίου της κοινωνικά αναγνωρισμένης αναγκαίας εργασίας με συνέπεια την ακατάσχετη άνοδο της ανεργίας, μετανάστευση ως συνέπεια της εξαθλίωσης, παγκόσμια διάδοση μαφιόζικων μορφών κοινωνικής ζωής, περιορισμό των εθνικών κρατών σε ένα «μηχανισμό "ασφαλείας" στην υπηρεσία των μεγάλων επιχειρήσεων», πολλαπλασιασμό των διαιρέσεων και των συνόρων ως αποτέλεσμα του «κατακερματισμού των κρατών».

Τη στιγμή που ο Μάρκος αρθρώνει την αντίσταση στο σενάριο του νεοφιλελεύθερου παγκόσμιου καπιταλισμού ως «πόλεμο» καθοδηγείται η γραφίδα του και από τη βασική στάση των Ζαπατίστας, οι οποίοι αντιλαμβάνονται τον «πόλεμο» ως στάδιο της πολιτικής και τον ασκούν όσο γίνεται περισσότερο στο πολιτικό θέατρο με τη μορφή της πολεμολογίας. Ο «πόλεμος» είναι επίσης μια μεταφορά για την πρόκληση απέναντι στην εξουσία και η «ετοιμότητα θανάτου» η ουδετεροποίηση της, σύμφωνα με τον Έγελο, υποδουλωτικής επίδρασης της αγωνίας του θανάτου. Με αυτή την έννοια λειτουργεί ο «πόλεμος» μέσα στο λόγο των Ζαπατίστας πρώτα και κύρια σύμφωνα με το μύθο του Sorel, τον οποίο ανέλυσε ο Γκράμσι ως προς τη δύναμή του να κινητοποιεί. Το σημαντικότερο στρατηγικό του στοιχείο είναι η «επιθετική ανακωχή», στη σκιά της οποίας μπορεί να κινηθεί το πολιτικό κίνημα. Η φράση του παλιού Αντόνιο, με την οποία ο Μάρκος κλείνει το άρθρο του, παραπέμπει στην υπόγεια μπρεχτική διαλεκτική του μαλακού, το οποίο μακροπρόθεσμα νικά το σκληρό: «ο ισχυρός δεν μπορεί ποτέ να αντλήσει λογική από τη δύναμή του, εμείς όμως πάντα δύναμη από τη λογική μας». Ένας νέος διεθνισμός, του οποίου έχει έρθει ο καιρός, θα μπορούσε να μάθει από τον Γκράμσι να κατανοήσει τους Ζαπατίστας κατά έναν τρόπο ο οποίος τους συμπαράστέκεται αποτελεσματικά ενόσω στη δική του χώρα επιδιώκει μια αντίσταση με προοπτική κατάκτησης της πλειοψηφίας, αντίσταση εναντίον της νεοφιλελεύθερης πολιτικής της παγκοσμιοποίησης προς όφελος μιας ανθεκτικής εναλλακτικής λύσης.

Μετάφραση: Γιώργος Ηλιόπουλος

Σημειώσεις

1. Έχω θεμελιώσει αυτή τη θεωρητική προτεραιότητα των *Τετραδίων της Φύλακής* σε διάλεξή μου στο διεθνές συνέδριο «Gramsci di un secolo all' altro», Νάπολι, 16-18 Οκτωβρίου 1997, με τίτλο: «Rethinking Gramsci's philosophy of praxis» (δημοσιεύεται στο *boundary 2*, 1998).

2. Έτσι ισχυρίζεται για παράδειγμα ο Perry Anderson ότι ο Γκράμσι «δεν εκφράστηκε ποτέ πάνω σε οικονομικά προβλήματα» (1978, σ. 111, υποσ.). Στις *Further Selections from the Prison Notebooks* του Derek Boothman (1995) είναι τα δύο από τα έξι κεφάλαια αφιερωμένα σε οικονομικά προβλήματα (κεφ. III: The Nature & History of Economical Sciences, σσ. 161-90, κεφ. IV: Economical Trends and Developments, σσ. 191-277).

3. Η χρήση του όρου «τρόπος παραγωγής» μπορεί εδώ να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί τον όρο με δύο σημασίες. Αφενός συνολικά για τον τρόπο καπιταλιστικής ή μη-καπιταλιστικής παραγωγής και, με αυτή την έννοια, ως συνώνυμο λίγο πολύ του «καπιταλισμού», έχει επικρατήσει ευρύτερα ο όρος «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής». Αφετέρου για το συγκεκριμένο σύνολο παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων. Με αυτή τη σημασία, η οποία είναι πολύ πιο ενδιαφέρουσα, επειδή για το μεταβαλλόμενο σύνολο διαθέτουμε γενικούς όρους όπως «καπιταλισμός», πρόκειται να χρησιμοποιήσω εδώ τον όρο.

4. Σήγκω, σχετικά το ομότιτλο άρθρο μου στο *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus (HKWM)*, 3ος τόμος, 971-99. Επίσης στο: *Argument*, 221, 1997, 559 κ.ε.

[Η όλη προβληματική περιστρέφεται γύρω από την περίφημη εγγελεϊνή φράση από τον Πρόλογο της *Φιλοσοφίας του Δικαίου*: «Όταν η φιλοσοφία ζωγραφίζει το γκριζό της μέσα το γκριζό, τότε έχει γεράσει μια μορφή ζωής και με το γκριζό μέσα στο γκριζό δεν μπορεί πλέον να ξαναγίνει νέα, αλλά μόνο να αναγνωριστεί. Η γλαύκα της Αθηνάς αρχίζει το πέταγμά της μόνο αφού πέσει το σκοτάδι»].

5. Θα πρέπει να ελεγχθεί εάν μέσα από τις καινοφανείς συγκεντροποιήσεις κεφαλαίου, όπως η εξαγορά της Chrysler από την Daimler-Benz, προκύπτει μια πολυεθνική δομή νέου τύπου. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση το ότι η γλώσσα της κατ' αυτόν τον τρόπο διευρυμένης επιχείρησης Daimler-Benz στα ανώτατα κλιμάκιά της είναι η αγγλική.

6. Αυτά τα ερωτήματα διαπραγματεύονται στο: «Globalisierung im Manifest und heute», *Politisch richtig oder richtig politisch*, 1998.

7. «Cazique» ονομαζόταν ο παραδοσιακός άρχοντας του χωριού των προκολομβιανών κοινωνιών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής. Εκπλήρωνε μια αντιφατική διπλή λειτουργία: αναδεικνυόμενος από το χωριό του και εκπροσωπώντας το ήταν πειθίγιος στην αυτοκρατορική δύναμη. Στο σημερινό Μεξικό ισχύει εν μέρει ακόμη και σήμερα ότι: «συνήα ένας μεγαλογαιοκτήμονας πιστώνεται με σχεδόν μυστηριακές εξουσίες από τους χωρικούς της επικρατείας του και ελέγχει τα πράγματα στα παρασκήνια καθώς και από το μπαλκόνι του. Είναι επίσης ο ανεπίσημος αλλά βασικός τοπικός εκπρόσωπος του PRI [κυβερνώντος κόμματος του Μεξικού]» (από το γλωσσάρι στο: *Shadows of Tender Furies*, σσ. 267-8).

8. Σύνγκρ. σχετικά και στη συνέχεια τα συνοδευτικά κείμενα και τις αναλύσεις στο: Haug 1989.

9. Μεταφράζεται κατά παράδοση λανθασμένα στα αγγλικά και στα γερμανικά ως «εθνικός-λαϊκός» προσανατολισμός. Σύνγκρ. σχετικά την Εισαγωγή μου στον 6ο τόμο της γερμανικής έκδοσης των *Τετραδίων της Φυλακής*.

[Στα ιταλικά: *nazionale-popolare*. Ο ίδιος κίνδυνος εσφαλμένης μετάφρασης αφορά και την ελληνική γλώσσα. Η πηγή του προβλήματος βρίσκεται στην τάση των (περισσότερων) λατινογενών γλωσσών, μεταξύ αυτών και της ιταλικής, να θέτουν τον προσδιοριστικό όρο (επίθετο) μετά και όχι πριν από τον όρο (ουσιαστικό) που προσδιορίζεται (σύνγκρ. λατ. *pax romana*, *mare postumum*). Εάν όμως αυτό ισχύει στη σχέση μεταξύ ουσιαστικού και επιθέτου, το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και στη σχέση μεταξύ δύο επιθέτων, από τα οποία το ένα έχει μεγαλύτερη βαρύτητα και προσδιορίζει το άλλο].

10. Ο υποδιοικητής Μάρκος στην τηλεοπτική συνέντευξή του με τις Carmen Castillo και Tessa Bisac στις 24.10.94: «Μέσα μας βρισκόταν το φάντασμα του Τσε, της Βολιβίας, για την ακρίβεια η έλλειψη αγροτικής υποστήριξης σε ένα τεχνητά μεταφτυνόμενο αντάρτικο κίνημα» [μετφρ. από τα ισπαν.] (*La leyenda verdadera des subcomandante Marcos*, σ. 135).

11. Σύνγκρ. σχετικά το δοκίμιό μου «Revolution mit Poesie? Die anti-avantgardistische Politik der Zapatistas gegen den Neoliberalismus und wir», στο: Haug 1998.

12. *La leyenda...*, σ. 141.

13. «Υπάρχει άραγε κάτι σαν "συμβολικός" στρατός, ένας στρατός που εκφράζει την επιθυμία και τη βούληση για αντίσταση, αλλά δεν είναι "πραγματικά" ένας στρατός με τη στρατιωτική έννοια;» [μετφρ. από τα αγγλ.] (von Werlhof, 1997, σ. 121).

14. Αξιοπεριεργα λάθος μεταφρασμένο από τον Bardacke ως «self-generated community power and solidarity» (σ. 265). Η εσφαλμένη μετάφραση πηγάζει ίσως από την επιθυμία του Bardacke να σκεφτεί την κοινωνία των πολιτών όχι όπως ο Γκράμσι, ως σφαίρα του σχηματισμού ηγεμονίας στα πλαίσια του «ολοκληρωμένου κράτους», αλλά κανονιστικά, ως ουσιασδώς αριστερή. Ο όρος «κοινωνία των πολιτών» στο στόμα του υποδιοικητή έχει μια ειδική μεξικάνικη σημασία, κυρίως την κληρονομιά του κινήματος του 1968. Τους Αμερικανούς αναγνώστες διαβεβαιώνει: «οι περισσότερες εθελοντικές οργανώσεις στις ΗΠΑ δεν επιτυγχάνουν επειδή δεν αποτελούν εκφράσεις μιας ενεργητικής αλληλεγγύης και δε λειτουργούν ως έλεγχος της κυβερνητικής εξουσίας» (ό.π.). Ειδικά μεξικάνικη είναι σε κάθε περίπτωση η δυσκολονόητη για τους πολίτες των ΗΠΑ σημασία της ανεξαρτησίας από το κράτος (με τη στενή έννοια), η οποία συνιστούσε καθαυτή μια πρόκληση για τον κρατισμό του PRI.

15. Ανακοίνωση του Γενικού Συμβουλίου του EZLN (*Shadows of Tender Fury*, σ. 152).

16. Σύνγκρ. μεταξύ άλλων το διπλό τεύχος του *Argument* με θέμα: *Νεοφιλελευθερισμός ως παγκοσμιοποίηση* (217, έτος 1996).

17. «Η κυβέρνηση επιχείρησε μάταια να περιορίσει τη σημασία του αγώνα μας στα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας των ιθαγενών, ακόμη και στους τέσσερις δήμους της Νοτιοδυτικής Τσιιάπας» [μετφρ. από τα αγγλ.] (Μάρκος 10.6.94, στο: *Shadows...*).

18. *Mensaje del Subcomandante Marcos del EZLN a los comites de solidaridad*, 13.1.97.

19. «Θεμελιώσαμε το δικαίό μας με την εφαρμογή του άρθρου 39 του Πολιτικού Συντάγματος των Ηνωμένων

Πολιτειών του Μεξικού» [μετφρ. από τα αγγλ.]. Αυτό το άρθρο λέει ότι «η εθνική κυριαρχία ουσιαστικά και πρωταρχικά εντοπίζεται στο λαό. Ο λαός έχει διαρκώς το αναλλοίωτο δικαίωμα να αλλάξει τη μορφή της διακυβέρνησής του» (Δεύτερη Διακήρυξη, *Shadows*, σ. 230).

20. Το Γενικό Συμβούλιο του EZLN έχει, όπως γράφει ο Μάρκος στις 25.2.94 σε εκπροσώπους του PRI, «απαγορεύσει σε μένα να μιλήσω υπέρ ή εναντίον οποιουδήποτε από τα πολιτικά κόμματα» [μετφρ. από τα αγγλ.] (*Shadows*, σ. 154).

21. Αυτόν τον όρο, αρχής γενομένης στο Τετράδιο 3, §40 των *Τετραδίων της Φυλακής*, επεξεργάζεται ο Γκράμσι με το πνεύμα ότι «είναι καθήκον των διανοουμένων να πραγματοποιήσουν και να οργανώσουν την ηθική και διανοητική μεταρρύθμιση, δηλαδή να προσαρμόσουν την κουλτούρα προς την πρακτική λειτουργία» κ.ο.κ. (Τετράδιο 11, §16. Σύγκρ. Τετράδιο 10.11, §12).

22. Με την επικεφαλίδα «λοριανισμός» περιγράφει ο Γκράμσι την ανευθυνότητα των διανοουμένων, η οποία παρονοιάζεται όταν οι επιστολαιοφύλακες ελλείπει μιας κριτικής δημοσιότητας και ενός «συστηματικά κριτικού πνεύματος... δεν καταπολεμούνται όπως πρέπει και δεν αντιμετωπίζονται αυστηρά» (*Τετράδια της Φυλακής*, προεισαγωγική παρατήρηση στο Τετράδιο 28, *Lorianismus*, 1935). Σύγκρ. σχετικά: Reitz 1997.

23. Ακόμη και η βόμβα νετρονίου φέρεται να έχει αναπτυχθεί στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου και όχι στην πρώιμη κορύφωσή του.

Βιβλιογραφία

Altwater Elmar und Birgit Mahnkopf, *Grenzen der Globalisierung. Ökonomie, Ökologie und Politik in der Welgesellschaft*. Münster, 1996.

Anderson Perry, *Über den westlichen Marxismus*, Frankfurt/M, 1978.

Berger John, «Ein Brief an Subcomandante Marcos», *Le Monde Diplomatique*, 14.11.1997, σ. 3.

Boothman Derek (εξδ.), *Further Selctions From the Prison Notebooks*, Minneapolis, London, 1995.

Collier George-Elizabeth Lowery Quaratiello, *Basta! Land and the Zapatista Rebellion in Chiapas*. Foreword by Peter Rosset, Food First Books, 1994.

Δεύτερη Διακήρυξη: Segunda declaración de la Selva Lacandona, στο: *La palabra de los armados de verdad y fuego*, vol. 2, Entrevistas, cartas y comunicados del EZLN (del 4 Marzo al 17 de Julio de 1994), Mexico, Editorial Fuenteovejuna, 1995, 208-16. Εδώ σύμφωνα με το: *Shadows...*

Gilly Adolfo (εξδ.), *Discusión sobre la historia*, México, DF, 1995.

Gramsci Antonio, *Gefängnishefte*, Berlin-Hamburg, 1991-9.

Haug Wolfgang Fritz, *Gorbatschow-Versuch über den Zusammenhang seiner Gedanken*, Berlin-Hamburg, 1989.

του ίδιου: *Versuch, beim täglichen Verlieren des Bodens unter den Füßen neuen Grund zu gewinnen*. *Das Perestrojka-Journal*, Berlin-Hamburg, 1990.

του ίδιου: *Politisch richtig oder richtig politisch?* Berlin-Hamburg, 1998.

Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, εξδ. Wolfgang Fritz Haug, Berlin-Hamburg, 1994 κ.ε.

La leyenda verdadera del subcomandante Marcos, στο: Gilly, 1995.

Marcos subcomandante insurgente: «Der Vierte Weltkrieg hat schon begonnen» (deutsch von Andreas Simmen), *Le Monde Diplomatique/die tageszeitung/WoZ*, 18.8.1997.

Reitz Tilman, «Lorianismus, Kulturindustrie und die Postmoderne», στο: *Das Argument*, 2/1997, σσ. 203-14.

Ross John, *Rebellion from the Roots: Indian Uprising in Chiapas*, Common Courage Press, 1994.

Shadows of Tender Furies: The Letters and Communiqués of Subcomandante Marcos and the Zapatista Army of National Liberation. Transl. by Frank Bardacke, Leslie Lopez and the Watsonville, California, Human Rights Committee, intr. by John Ross, Afterwood by F. Bardacke, New York, 1995.

von Werthof Claudia: «Upheaval from the Depth. The "Zapatistas", the Indigenous Civilization, the Question of Matriarchy, and the West», στο: *International Journal of Compative Sociology*, XXXVIII, 1997, No. 1-2.